

חכמה יש בגויים - תאמין

מים ראשונים: נושא 'תורה ומדע' העסיק ומעסיק רבים וטובים משלומי אמוני ישראל אשר מחזיקים ביד אחת בתורת ישראל ובשנייה במדע. אין הכוונה בדף זה להתחרות בעשרות הספרים והמאמרים שנכתבו ועדיין נכתבים בנושא 'תורה ומדע'.¹ נתמקד בקטע "הצר" של עדויות מתוך מקורות חז"ל וחכמי ישראל לדורותיהם, של הכרה בחוכמת אנוש הכללית.

איכה רבה פרשה ב סימן יג – חוכמה (מדע) יש בגויים

"מלכה ושריה בגויים אין תורה" (איכה ב ט), אם יאמר לך אדם: יש חכמה בגויים תאמין, הדא הוא דכתיב: "והאבדתי חכמים מאדום ותבונה מהר עשו" (עובדיה א); יש תורה בגויים - אל תאמין, דכתיב: "מלכה ושריה בגויים אין תורה".²

ספרא אחרי מות פרשה ח פרק יג אות יג – מעלת גוי שעוסק בתורה

"אשר יעשה אותם" (ויקרא יח ה) - היה רבי ירמיה אומר: אתה אומר, מנין אפילו גוי ועושה את התורה הרי הוא ככהן גדול? תלמוד לומר: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם".³

אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ח – בין תורה לחכמה

קודם בריית העולם התורה גנוזה בגנזי החכמה, דכתיב: "זכר לעולם בריתו" (תהלים קה ה).⁴

מסכת ברכות דף נח עמוד א – שחלק מחוכמתו לבשר ודם

תנו רבנן: הרואה חכמי ישראל אומר ברוך שחלק מחוכמתו ליראיו, חכמי אומות העולם - אומר ברוך שנתן מחוכמתו לבשר ודם.⁵

¹ ראו ברשת למשל את ספריו של פרופ' הרב יהודה הלוי על תורה ומדע.

² פשט הפסוק הוא כפי שעולה גם מפרשני המקרא שם, ש"אין תורה" מתייחס לעם ישראל. משעה שמלכה ושריה גלו לבין הגויים, פסקה גם התורה. ראו פירוש רש"י שם: "אין תורה - אין בהם מורה הוראה", ופסיקתא זוטרתא (לקח טוב) איכה פרק ב פסוק ט מבאר על ההנהגה ואיבוד הריבונות: "מלכה ושריה בגויים אין תורה - אין תורת מלכות ותורת שרים נוהגין בהם, אלא ראיתי עבדים על סוסים ושרים הולכים כעבדים על הארץ, שהרי יכניה היה בבית האסורים ושריה משרתים למלך אשור". אבל פירושים אלה אינם מפריעים לדרשן לשים את הפסיק במקום שמתאים לרעיון שהוא מבקש להביע ולקרוא את הפסוק כך: "מלכה ושריה, בגויים אין תורה". ומה פשר "מלכה ושריה" אם כך? אולי המילה בגויים משמשת לשני הכיוונים: מלכה ושריה גלו לבין הגויים, ושם "בגויים" אין תורה ועם ישראל לא יכול לתפקד מדינית ורוחנית. (ומה זה אומר על תורה שבגלות?).

³ וחוזרת דרשה זו בגמרא סנהדרין נט ע"א ועבודה זרה ג ע"א בשם רבי מאיר. בגמרות אלה יש הסבר לגוי ש"עושה" (מקיים) את התורה, או עוסק בתורה, אם בהגבלה שמדובר רק על גוי שמקיים שבע מצוות בני נח, אם משום שגדול מי שמצווה ועושה והגוי הוא בבחינת מי שאינו מצווה ועושה, ראו דרשה זו בדברינו **אשר יעשה אותם האדם וחי בהם** בפרשת אחרי מות. לעניינינו כאן, אפשר שמקור זה אינו מסכים עם חצי האמירה לעיל: "תורה יש בגויים - אל תאמין" וחולק עליה, ואפשר שהוא מתייחס רק למקרים נדירים ומיוחדים, סוף סוף יש חסידי אומות העולם וגרים שהצטרפו לעם ישראל נעשו גדולי תורה. נשאר איפוא את החצי הראשון של המשפט הדין בתורה ובגויים לפעם אחרת ולגדולים וטובים מאיתנו שמן הסתם כבר דרשו ודרשו בו, ונשים מגמתנו ועניינינו בחצי השני של האמירה: "חכמה יש בגויים - תאמין".

⁴ והמשך הפסוק: "דבר ציוה לאלף דור" חושב, שהוא מעניין הדרשה. ככלל, התורה והחכמה קשורים היטב זה בזה, ראו אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסח א פרק ה: "כל המרבה תורה מרבה חכמה"; ובתוספתא מסכת סוטה טו ג: "משמת ר' עקיבה בטלו זרועי תורה ופסקו מעינות חכמה"; ובדיני אבלות על מי קורעים, מסכת שמחות ט יט: "אלו קרעין שאין מתאחין, על אביו ועל אמו, ועל רבו שלימדו תורה וחכמה". עוד במסכת דרך ארץ ד ד: "הדר תורה - חכמה. הדר חכמה - ענוה וכו'", ובמסכת דרך ארץ ז ה: "כל המתחכם בדברי תורה מוסיפין לו חכמה על חכמתו, שנאמר: תן לחכם ויחכם עוד". ועוד רבים כמות אלה אשר קושרים את התורה עם החכמה. וודאי שמי שלומד תורה רוכש גם חכמה והחוכמה מוסיפה על תורתו, אבל האם תיתכן גם חכמה 'עצמאית' שאינה קשורה ישירות בתורה? האם גוי שאינו עוסק בתורה יכול להיות איש בעל חכמה 'כללית' - כזו שיש בה ערך חשיבות גם לנו? וודאי שכן. עיינו הרואות שיש חכמת טבע וידע כללי באומות העולם ועם ישראל בוודאי שנהנה מהם! לפיכך, דווקא המקור שהבאנו 'למעלה' מעניין במיוחד. מקור התורה ממנה נחצבה הם 'גנזי החכמה' - אותה חכמת בסיס ותשתית שמקורה ביסוד הבריאה! משם נחצבה תורת ישראל עם חכמתה שלה. 'חכמת העולם הכללית' שפתוחה לפני כל באי בראשית וכל אומות העולם, נחצבה גם היא משם. אחיות חצובות אסימטריות הן. אין תורה בלי חכמה, אבל חכמה בלא תורה תיתכן?

⁵ ושם בהמשך גם הכבוד למלכי אומות העולם, ראו דברינו **לחלוק כבוד למלכות** בפרשת וארא (משה מול פרעה, אליהו מול אחאב). ומה נוסח הברכה המלא? ראו פסקי ריא"ז (ר' ישעיה דטרני, איטליה מאות 12-13) מסכת ברכות פרק ט: "וכבר ביארנו שכל הברכות צריך שיזכיר בהם הזכרת השם ומלכות שמים, כגון ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם", היינו שמברכים על חכם מחכמי אומות העולם בשם ומלכות: ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם שנתן מחכמתו לבשר ודם! וכך גם בספרו של אברהם בן הרמב"ם 'המספיק לעובדי השם' פרק ל, ראו שם. עוד על הכבוד שחלקו חכמים לזקני אומות העולם, ראו גמרא קידושין דף לג עמוד א: "ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, אמר: כמה הרפתקי עדו עליהו דהני" - ר' יוחנן היה קם לכבוד חכמים גכרים, אמר: מי יודע כמה הרפתקאות עברו עליהם". ואותו ר' יוחנן דורש בגמרא מגילה טז ע"א, על הפסוק במגילת אסתר: "ויאמרו לו חכמי זרש אשתו - כל האומר דבר חכמה, אפילו באומות העולם - נקרא חכם". עוד על חכמה בגויים, ראו ויקרא רבה ה ז בהשוואה רחבה של ישראל עם אומות העולם: "אומות העולם נקראו עדה ... ישראל נקראו עדה, ... אומות העולם נקראו אבירים ... וישראל נקראו אבירים,

עבודה זרה מ ע"ב - ברוך שמסר עולמו לשומרים⁶

פעם אחת חש רבי במעיו, אמר: כלום יש אדם שידוע, יין תפוחים של עובדי כוכבים אסור או מותר? אמר לפני ר' ישמעאל ב"ר יוסי: פעם אחת חש אבא במעיו, והביאו לו יין תפוחים של עובדי כוכבים של ע"י שנה, ושתה ונתרפא; אמר לו: כל כך היה בידך ואתה מצערני?⁷ בדקו ומצאו עובד כוכבים אחד שהיה לו שלש מאות גרבי יין של תפוחים של ע"י שנה, ושתה ונתרפא. אמר: ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים.⁸

עבודה זרה דף כח עמוד א – המרקחת הסודית של המטרוניתא

תא שמע: רבי יוחנן חש בצפדינא,⁹ הלך אצל אותה מטרוניתא,¹⁰ עשתה לו (ריפוי) ביום חמישי ובערב שבת. אמר לה: למחר מה? אמרה לו: אינך צריך.¹¹ – ואם אצטרך, מה? אמרה: השבע לי שלא תגלה. נשבע לה: לאלוהי ישראל לא אגלה. גלתה לו. למחר יצא ודרשה בפירקא;¹² והרי נשבע לה! – לאלוהי ישראל איני מגלה, אבל לעם ישראל אני מגלה; והאיכא חילול השם! – שגילה לה מתחילה.¹³

מסכת שבת דף פה עמוד א – חכמת הכנענים ביישוב הארץ

וקים להו לרבנן דחמשה בשיתא לא ינקי מהדדי.¹⁴ מנלן...?¹⁵ – דאמר רבי חייא בר אבא א"ר יוחנן: מאי דכתיב: "לא תסיג גבול רעך אשר גבלו ראשונים" (דברים יט טז) – גבול שגבלו ראשונים לא תסיג.¹⁶ מאי גבלו ראשונים? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: דכתיב: "אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ"; אטו כולי עלמא יושבי רקיע ניהו? אלא שהיו בקיאין בישובה של ארץ שהיו אומרים: מלא קנה זה לזית, מלא קנה זה לגפנים, מלא

... אומות העולם נקראו אדירים ... וישראל נקראו אדירים, ... אומות העולם נקראו חכמים (עובדיה א) והאבדתי חכמים מאדום, ישראל נקראו חכמים (משלי ז) חכמים יצפנו דעת". ועוד שם על "תמימים", "צדיקים", "אישים" וכו'.

⁶ נפנה לנושא עצמו ונסקור מספר דוגמאות מהמקורות של הכרת חכמי ישראל בחכמה שבגויים – בידע האנושי הרחב.
⁷ למה חיקית שאשאל ולא אמרת לי מיד כשראית שאני סובל. רבי אגב סבל גם מכאב שיניים (ראו בבראשית רבה לג ג) וגם מבעיות בעיניים (בבא מציעא פה ע"ב), ושם היה לו רופא טוב יהודי בשם שמואל ירחינהא שריפא אותו, ראו שם.

⁸ איזו ברכה נפלאה על כוחו של המדע והידע האנושי - ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים! נראה שזה חיבור נאה לציווי התורה: "לעבדה ולשומרה" (דברינו בפרשת בראשית) שניתן לאדם הראשון שכולם מצאצאיו. ראו גם דברינו [מעשה שמים ומעשה בשר ודם](#). האם גם כאן יאמרו הפוסקים (בהערה הקודמת) שמברכים בשם ומלכות, או שמא השימוש במילה "המקום" בא למעט. ראו איך משמש משפט זה כבסיס להלכה, ספר אהל מועד שער הרפואה הארוך דרך א: "ומצאו גוי שהיה לו שלש מאות גרבי יין של תפוחים של שבעים שנה ושתה ממנו ונתרפא ואמר: ברוך המקום שמסר עולמו לשומרים, כתב הרב רבי משה ב"ר נחמן ז"ל שאין הרופא רשאי לרפאות בפני רופא גדול ממנו, קל וחומר משאר דינין והוראות שבתורה, דהיאך יורה בספק נפשות במקום שגדול ממנו? ואם נתעסק בהם בכלל שופך דמים הוא ... כי ריפא שלא ברשות". אך לא מצאנו ציטוטים נוספים של אמירה נאה זו, מלבד שימוש בה בהקשרים מושאלים כגון בדברי תורה שנעלמו ולימים נמצאו. האם יש כאן התעלמות מכוונת?

⁹ מחלת שיניים – רש"י. מכאן ואילך נביא את נוסח הגמרא בעברית בעזרת פירוש שטיינזלץ (שגיאות מי יבין, הן שלנו).
¹⁰ שהייתה כנראה ידועה במומחיותה ברפואה. ורש"י מדגיש שהייתה עובדת כוכבים. ראו הדיון שם בגמרא על ריפוי ע"י רופאים עובדי עבודה זרה, על המשנה בעבודה זרה פרק ב משנה ב: "מתרפאין מהם רפוי ממון אבל לא רפוי נפשות".

¹¹ יומיים מספיק. אבל ר' יוחנן חושש ומכיוון שלא יכול היה לבוא אליה בשבת, ביקש לקבל את המרשם כפי שנראה להלן.

¹² יגלה ר' יוחנן את סוד המרשם לציבור בדרשתו בשבת. ראו רש"י שהסיבה שלא היה יכול ר' יוחנן לבוא אליה בשבת היא "מפני תלמידי בני כלה", היינו בני הישיבה שהוא צריך לדרוש לפניהם, וכעת הוא מגלה בדרשתו בשבת את סודה של המטרוניתא!

¹³ היינו, שלאחר שנשבע ר' יוחנן למטרוניתא, אמר לה שהשבועה הייתה שאינו מגלה "לאלוהי ישראל", אבל הוא יגלה לעם ישראל, היינו לציבור. אז גם חילול השם אין כאן. לעניינינו, בקשנו ומצאנו מקור נוסף לחכמת הרפואה של הגויים – הפעם ברפואה לחולי השיניים שהיה נפוץ למדי בזמן ההוא (ראו שוב רבי יהודה הנשיא לעיל ומן הסתם רבים אחרים בזמנים ההם). אבל הסיפור עצמו נשמע תמוה למדי ומעלה שאלות קשות. מה פשר התנהגותו של ר' יוחנן כאן? מה פשר התירוץ שהשבועה הייתה שהוא אינו מגלה את סוד התרופה לאלוהי ישראל? וכי "אלוהי ישראל" זקוק לתרופה זו? ואם אמר ר' יוחנן מראש למטרוניתא שהוא יגלה את סודה, מדוע לא מחתה? ואם הסכימה וויתרה, מדוע הגמרא לא מציינת זאת? ואחרי כל ההסברים והתירוצים, לאן נעלם חילול השם? שלוש אפשרויות נראות להבנת סיפור זה. אחת, עורך התלמוד לא צינזר ולא העלים סיפור ידוע והשאיר לכל אחד ואחת מאיתנו לחוות את דעתו – הרי הוא לפניכם בלי כחל ושרק, תתמודדו איתו, כפי שמצאנו בלא מעט מדרשים שנראים 'תמוהים'. ראו דברינו [המדרש המעצים](#) בדפים המיוחדים. אפשרות שנייה, שיד 'מחבלים' שונאי ישראל הייתה כאן בשתילת סיפור זה בגמרא במטרה להכפיש את תורת ישראל. והשלישית (מפי פרופ' ישראל יובל), ר' יוחנן סבר שידע רפואי הוא 'נחלת הכלל' ואין לאף אחד בעלות עליו, גם לא למי שהמציא תרופה או טיפול מסוימים (ועוד יותר אם ירש אותה מאבותיו). ידע זה בא מהחכמה האנושית הכללית, מאותם 'גנזי החכמה' שזכרו באבות דרבי נתן לעיל (ראו גם הערה 4). ואפשר גם שהמטרוניתא ניצלה כספית את הידע שלה מעבר לסביר. והדברים מתחברים לעולם התרופות של ימינו ולוויכוח הציבורי הגדול עם חברות התרופות, כגון החיסונים לקורונה. לאפשרות זו יש גם השלכה גדולה על היחס לרפואה בידי בשר ודם (לכתחילה) מול רפואה בידי שמים (בדיעבד). ראו דברינו [רפוא ירפא](#) בפרשת משפטים וכן [אני ה' רופאך](#) בפרשת בשלח. ההסתכלות על הידע הרפואי כנחשב מהחכמה האנושית הכללית שיסודה ב'גנזי החכמה', יכולה לתמוך בגישה של 'רפואה לכתחילה'.

¹⁴ שחמישה זרעים ממינים שונים בערוגה של שישה על שישה טפחים, לא יונקים זה מזה ולפיכך אין בכך דין כלאיים. ראו המשנה עליה נסוב דיון זה, מסכת שבת פרק ט משנה ב: "מנין לערוגה שהיא שישה על שישה טפחים שזורעין בתוכה חמשה זרעונים ארבעה בארבע רוחות הערוגה ואחד באמצע וכו'".

¹⁵ מנין לחכמים שדין זה של חמישה זרעים בשישה טפחים, אכן נכון הוא?

¹⁶ בקטע זה נראה שהכוונה לסימון גבולות השדות. ראו דברינו [לא תסיג גבול רעך](#) בפרשת שופטים.

קנה זה לתאנים. וחורי - שמריחים את הארץ, וחוי - אמר רב פפא: שהיו טועמין את הארץ כחויא.¹⁷ רב אחא בר יעקב אמר: חורי - שנעשו בני חורין מנכסיהן.¹⁸

מסכת פסחים דף צד עמוד ב – צדקו חכמי אומות העולם

חכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למעלה מן הרקיע. וחכמי אומות העולם אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע, ובלילה למטה מן הקרקע. אמר רבי: ונראין דברייהן מדברינו, שביום מעינות צוננין ובלילה רותחין.¹⁹

מסכת סוכה ז ע"ב – ח ע"א – דיוקים בגיאומטריה

אמר רבי יוחנן: סוכה העשויה ככבשן, אם יש בהקיפה כדי לישוב בה עשרים וארבעה בני אדם - כשרה, ואם לאו – פסולה ... כל שיש בהקיפו שלשה טפחים יש בו רוחב טפח ... מכדי, כמה מרובע יותר על העיגול – רביע ... מכדי, כל אמתא בריבועא אמתא ותרי חומשא באלכסונא.²⁰

מסכת בכורות פרק ד משנה ד - ניתוחים

מעשה בפרה שנטלה האם שלה והאכילה רבי טרפון לכלבים ובא מעשה לפני חכמים והתירוה. אמר תודוס הרופא: אין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריא עד שהם חותכין את האם שלה בשביל שלא תלד.²¹

גמרא סנהדרין צא ע"ע – אנטונינוס מלמד את רבי בענייני חיים ורוח

¹⁷ כנחש.

¹⁸ ופירוש יפה תואר על בראשית רבה מפנה למדרש בראשית רבה כו ז: "הנפילים היו בארץ בימים ההם – שבעה שמות נקראו להם: אימים, רפאים, גבורים, זמזומים, ענקים, עוים, נפילים, אימים ... עוים ... שהיו בקיאים בעפרות כנחשים. בגליל היו קוראים לחויא – עויא". את ההגדרה המעשית של לא תסיג גבול רעך, כמו גם דיני כלאיים והרחקה מעץ לעץ לשם חיותו, לומדים בני ישראל מתושבי הארץ הקדומים שהכירו יפה את צמחיית הארץ וסוגי האדמה השונים. הם שבני ישראל נצטוו לא להתחבר אליהם. (וגם לנחש שקולל "ועפר תאכל כל ימי חייד" מסתבר שיש תרומה ליישובו של עולם). ראו אמנם במקבילה בירושלמי כלאיים פרק ד הלכה ד דעות לכאן ולכאן, אך כבר הרחיבו מפרשי הירושלמי (פני משה ואחרים) ליישב את עמדת הירושלמי מול הבבלי, והאריך על כך במיוחד פירוש עלי תמר בירושלמי כלאיים ד ד שהביא מקורות נוספים לחיזוק העמדה שבענייני מדע וטבע, יש מה ללמוד גם "מהכנענים יושבי הארץ לפנים הבקיאים בטיב הקרקע ויניקתה בישובה של הארץ ... שאסור ללכת בחוקותיהן המתועבים בנוגע לאמונות ודעות מדות ומוסר, אבל אין בכלל הזה לעשות כמעשיהם באמנות ומדע בנוגע לארכיטקטורא אגרונומיה ובוטניקה ... אף אתה תלמוד בזה שגם בנוגע לחוקי בוטניקה תקבל מנהגם ודעתם ואין בזה משום דרכי אמורי". ראו דבריו בהרחבה במקור ובדברינו [לא תסיג גבול רעך](#) בפרשת שופטים.

¹⁹ ולפיכך מקפידים באפיית המצות על מים ש-לנו בלילה מחוץ לבארות. ובינתיים השכילו חכמי אומות העולם להבין שגם זה לא נכון ואין "למעלה מהרקיע" או "למטה מן הקרקע" וגבשו מבט אחר לגמרי על מערכת השמש שלנו והיחס בין כדור הארץ והשמש והרחיבו בחקר חקר היקום כולו ומעניין מה היה אומר רבי לנוכח תגליות אלה. ואולי יש בהודאה זו של רבי הסבר 'בדיעבד' שחכמי ישראל לא היו נכנסים לעימות עם המדענים לגבי התפיסה הגיאוצנטרית (כדור הארץ במרכז) מול התפיסה ההליוצנטרית (השמש במרכז), כפי שאירע בין הכנסייה הקתולית וגלילאו. בין כך ובין כך, ראו בהמשך הסוגיה שם את ההסברים החקלאיים התלויים בעונות השנה: "רבי נתן אומר: בימות החמה חמה מהלכת בגובהה של רקיע, לפיכך כל העולם כולו רותח ומעינות צוננין. בימות הגשמים חמה מהלכת בשיפולי רקיע, לפיכך כל העולם כולו צונן ומעינות רותחין. תנו רבנן: בארבעה שבילין חמה מהלכת. ניסן אייר וסיון מהלכת בהרים כדי לפשר את השלגין. תמוז אב ואלול מהלכת בישוב כדי לבשל את הפירות. תשרי מרחשון וחסלו מהלכת בימים כדי ליבש את הנהרות. טבת שבט ואדר מהלכת במדבר שלא ליבש את הזרעים".

²⁰ הגמרא כאן דנה בדין סוכה עגולה ("עשויה ככבשן") שהיא כשרה בתנאי שתהיה בגודל מסוים (ראו להלכה בשולחן ערוך אורח חיים סימן תרלד), ואגב הדיון נזקקים חכמים למספר שורש 2 ולמספר פיי π בחישוב משוער. וכבר העירו שם תוספות: "כל אמתא בריבוע אמתא ותרי חומשי באלכסונה - אין החשבון מכוון ולא דק דאיכא טפי פורתא". גם החישוב של הפיכת קוטר הסוכה להיקפה אינו פי שלוש כידוע אלא יותר – ומה גם ששני מספרים אלה הם אי-רציונליים. האם חז"ל הכירו מספרים אלה וידעו שאינם מדויקים? סביר שהכירו עקב קשריהם עם תרבות בבל, יוון ורומא שבנו בניינים באופן מדויק. ועשו כאן קירוב (שמקל מעט על גודל הסוכה העגולה). ונראה שגם פירוש תוספות שמעיר על אי-דיוק זה, נשען מן הסתם על הידע הגיאומטרי של זמנם. ראו אגב ב'עיונים' בשיינזלץ על הדף שמביא את שיטת הרמב"ם והמאירי בעניין אי-דיוק זה.

²¹ אגב דיון בהלכות טריפה, מעיד תודוס הרופא שלמצרים היה ידע מיוחד כיצד לעקר חזירים ופרות על מנת לשמור על התמחותם הבלעדית בגידול בעלי חיים משובחים מסוגים אלה והמסחר בהם (ראו פרשני המשנה ורש"י ושיינזלץ בגמרא סנהדרין לג ע"א שמצטטת משנה זו). תודוס היה מנהיג תקיף של הקהילה היהודית ברומא ומסתבר שהיה גם בקי ברפואה (וטרינריה), ראו לדמותו בגמרא פסחים נג. בין כך ובין כך, עפ"י מקור זה היה למצרים ידע רפואי (וטרינרי) מתקדם ביותר - האם המדע של היום מכיר ניתוחים מעין אלה? ראו עניין דומה בגמרא סנהדרין דף כא עמוד ב על הרצים לבית דוד: "ויעש לו רכב ופרשים וחמשים איש רצים לפניו, מאי רבותא? - אמר רב יהודה אמר רב: כולן נטולי טחול, וחוקקי כפות רגלים היו". מפרש שטיינזלץ שם: "ועל ידי שני הניתוחים הללו יחד, יכלו לרוץ בכל מקום במהירות רבה". ראו פירוש רש"י שם שמפרט יותר. ומן הסתם לקחו מלכי בית דוד דבר זה מאומות העולם.

ואמר לו אנטונינוס לרבי: נשמה מאימתי ניתנה באדם, משעת פקידה או משעת יצירה? - אמר לו: משעת יצירה.
 - אמר לו: אפשר חתיכה של בשר עומדת שלושה ימים בלא מלח ואינה מסרחת? אלא, משעת פקידה. אמר רבי:
 דבר זה למדני אנטונינוס, ומקרא מסייעו, שנאמר: "ופקודתך שמרה רוחי" (איוב י ב).²²
 ואמר לו אנטונינוס לרבי: מאימתי יצר הרע שולט באדם, משעת יצירה או משעת יציאה? - אמר לו: משעת
 יצירה. - אמר לו: אם כן בועט במעי אמו ויוצא! אלא: משעת יציאה. אמר רבי: דבר זה למדני אנטונינוס,
 ומקרא מסייעו, שנאמר: "לפתח חטאת רובץ" (בראשית ד ז).²³

מסכת סנהדרין דף ה עמוד א – לימוד מרועי הבהמות

כי הוה נחית רבה בר חנה לבבל,²⁴ אמר ליה רבי חייא לרבי: בן אחי יורד לבבל, יורה? - יורה. ידן? - ידן. יתיר
 בכורות? - יתיר.²⁵ כי הוה נחית רב לבבל, אמר ליה רבי חייא לרבי: בן אחותי יורד לבבל, יורה? - יורה. - ידן? -
 ידן. - יתיר בכורות? - אל יתיר. מאי טעמא? - אילימא משום דלא חכים - הא קא אמרינן דחכים טובא! -
 אלא משום דלא בקיע במומי - והאמר רב: שמונה עשר חדשים גדלתי אצל רועה בהמה לידע איזה מום קבוע
 ואיזה מום עובר! - אלא: לחלק לו כבוד לרבה בר חנה.²⁶

מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) א טו – מדוע לא מגיעים ממדע לאמונה?

בני אדם שהכירו חמה ולבנה והמזלות, מה חמה יתרה על הלבנה וחלקו אותה על החדשים והתקינו החדשים
 על תקופת החמה נוהגות כמו שהתקינו לא חסר ולא יותר²⁷ - חכמים הם להתקין תקנה הגדולה הזאת, לידע
 מעשה האלהים ברקיע, ולא ידעו להכיר מי שבראם וגם את העולם כולו. חכמים הם לבנות מדינות ופרכים
 ובתים, לעשות כלי זיין ולכבוש את המים בלפדנים²⁸ - לא דרך ולא שביל מהלכים כרוח על פני המים, ולא חכמו
 מי עשה אותו ומי משיב את הרוח! חכמים המה לתקן לאחרים ולא מתחכמים לתקן עצמם ונפשם. חכמים הם
 בכל ובדבר אחד הם טיפשים ובאחת הם מאבדים חכמתם שלא הכירו את האלהים.²⁹

²² רבי מודה לאנטונינוס שהוא צודק: כבר עובר ברחם אימו הוא "בשר חי" שיש בו רוח ונשמה. וקבלנו דווקא מפי אנטונינוס הרומי
 הקפדה חמורה על איסור הפסקת היריון כבר מהשליבים הכי מוקדמים – מרגע הפקידה.

²³ גם פה מודה רבי לאנטונינוס שלעובר אין יצר הרע. יצר הרע נוצר ברגע הלידה, בשעת יציאתו של העובר לאוויר העולם, אולי
 מרגע שהוא צורח את צריחתו הראשונה ונושם את אוויר העולם. ראו מדרש זה גם בבראשית רבה לד י: "שאל אנטונינוס את
 רבינו, אמר לו: מאימתי יצר הרע נתון באדם, משיצא ממעי אמו או עד שלא יצא ממעי אמו? אמר לו (רבי): עד שלא יצא ממעי
 אמו. א"ל: לאו, שאילו היה נתון בו עד שהוא במעי אמו, היה חוטט את בני מעיה ויוצא. והודה לו רבי שהשוה לדעת המקרא
 שנאמר: כי יצר לב האדם רע מנעוריו". וכבר הרחבנו לדון בקשרי רבי ואנטונינוס בדברינו [אנטונינוס ורבי](#) בפרשת וישלח. ראו גם
 דברינו [בהילו נרו עלי ראשי](#) בפרשת תזריע.

²⁴ כאשר ירד רבה בר חנה לבבל, וכך גם רב הלן. שניהם בני אחותו של רבי חייא מגדולי תלמידי רבי יהודה הנשיא, שניהם יורדים
 מארץ ישראל לייסד (לחזק) את עולם התורה שם ורבי חייא דודם מבקש מרבי שייתן להם היתר הוראה.

²⁵ מכאן משמע שבדיקת מומים בבכור בהמה היא מומחיות מיוחדת. ראו רמב"ם הלכות בכורות פרק ג הלכה א וכן בהלכות סנהדרין
 פרק ד הלכה ח.

²⁶ רב (המכונה גם אבא אריכא) היה בקיא היטב בדיני מומים בכורות, אבל רבי רצה לחלוק כבוד לרבה בר חנה (שילכו אליו בדינים
 אלה). ומהיכן למד רב מומחיות זו? במשך שנה וחצי בה שהה אצל רועה בהמה! ומניין לרועי הבהמות ידע זה? מן הסתם מ'ידע
 כללי' הנפוץ אצל רועי הבהמות – יהודים ושאינם יהודים. האם נוכל אגב ללמוד מכאן שבמקרים בהם חכמים הסתפקו מהו מום
 לדן בכור ומה לא, קראו לרועי בהמות ושאלו לחוות דעתם? האם ארבעים השנים בהם ר' עקיבא היה רועה צאן הכשירו אותו
 בנושא זה ולא היה צריך לילך אצל רועי בהמות ללמוד מהם?

²⁷ ראו רמב"ם בהלכות קידוש החודש להלן על חכמה זו של הגויים. וכאן נראה להעיר, שבניגוד למתואר למשל ברמב"ם בתחילת
 הלכות עבודה זרה, חכמים אלה התמקדו בידע המדעי והמתמטי ולא הפכו את גרמי המים לעבודה זרה. מה שמחזק את התמיהה
 של המדרש להלן, כיצד ייתכן שמתוך חכמה מדעית זו לא הגיעו גם לאמונה.

²⁸ נראה שהכוונה לאוניות וספינות. ולא מצאנו מקור המילה.

²⁹ דרשן זה (מובא גם במדרש רבתי לר' משה הדרשן פרשת תולדות), לא מבין כיצד ייתכן שבני אדם שמגיעים להישגים גדולים במדע
 ובבנייה, הנדסה וטכנולוגיה, לא הופכים למאמינים במי שברא את העולם ונתן בליבם חכמה זו? למה מי שבונה ספינות מפרש לא
 חושב על 'משיב הרוח' שגורם לספינה שתשוט? (למה מי שבונה מטוס בימינו לא חושב על הטבע שמכיל את חוק העילוי, למה מי
 שבונה כור גרעיני בימינו לא חושב על האנרגיה הטמונה באטום?). נראה שכאן מדובר יותר במדע ואמונה, אך בסוף מקורות מחז"ל
 ולקראת המעבר לפרשני המקרא וחכמי הדורות, מצאנו לשלב דרשה זו שמציגה נקודת מבט אחרת. לא כולם מתלהבים מהידע
 המדעי של הגויים. אם ידע זה לא מביא אותם לאמונה במי שברא את העולם – למחשבה שמאחורי תופעות הטבע שחכמו וגילו,
 וההנדסה הבנויה על גביהן, עומד 'שכל עליון' שהוא "סיבת הסיבות ועילת העילות" כלשון ספרות החכמה והמוסר – אז ידע זה לא
 נחשב. אך נראה שאת התשובה לפליאה זו (לפער זה) כבר נתן מדרש איכה רבה בו פתחנו. תורה לחוד וחכמה מדעית לחוד. ואולי
 די לנו אם המדע לא מביא לעבודה זרה, ודי לנו אם הוא מביא את המדען לצניעות וענווה כלפי פלאי העולם. ואגב, כנגד דרשה זו
 אפשר להעמיד את מדרש ויקרא רבה ג ז: "ואפילו אומות העולם מכירין בחכמה ובבינה ובדיעה והשכל מגיעים לגופה של תורתך,
 היו אוהבים אותך אהבה גמורה בין כשהוא טוב בין כשהוא רע להם. לכך נאמר: עלמות אהבוך". אבל אפשר ששם שוב מדובר
 בחסידי אומות העולם. ראו דברינו [על כן עלמות אהבוך](#) בפרשת שמיני.

רמב"ן בראשית פרק ט פסוק יב – תופעת הקשת

המשמע מן האות הזה שלא היה קשת בענן ממעשה בראשית, ועתה ברא ה' חדשה לעשות קשת בשמים ביום ענן ... ואנחנו על כורחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה, כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת. וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן, כי אמר את קשתי "נתתי" בענן, ולא אמר "אני נתתי" בענן, כאשר אמר זאת את הברית אשר "אני נתתי".³⁰

רמב"ם הלכות קידוש החודש פרק יז הלכה כד – האמת המדעית

וטעם כל אלו החשבונות ומפני מה מוסיפים מנין זה ומפני מה גורעין, והיאך נודע כל דבר ודבר מאלו הדברים, והראיה על כל דבר ודבר, היא חכמת התקופות והגימטריות שחברו בה חכמי יון ספרים הרבה והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים. אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו.³¹ ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר בין שחברו אותו נביאים בין שחברו אותם גוים. שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמיתתו בראיות שאין בהם דופי, אין סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו, אלא על הראייה שנתגלתה והטעם שנודע.³²

רמב"ם הלכות שחיטה פרק י הלכות יב, יג – למרות דרכי הרפואה

ואין להוסיף על טריפות אלו כלל. שכל שאירע לבהמה או לחיה או לעוף, חוץ מאלו שמנו חכמי דורות הראשונים והסכימו עליהן בבתי דיני ישראל - אפשר שתחיה. ואפילו נודע לנו מדרך הרפואה שאין סופה לחיות. וכן אלו שמנו ואמרו שהן טריפה, אף על פי שיראה בדרכי הרפואה שבידינו שמקצתן אינן ממתין ואפשר שתחיה מהן, אין לך אלא מה שמנו חכמים, שנאמר: "על פי התורה אשר יורוך".³³

אור החיים שמות יח כא פרשת יתרו – צא ולמד מהשכלת יתרו

³⁰ רמב"ן מתחבט כאן בין המשתמע מהכתוב בתורה שהקשת נבראה לראשונה בעקבות המבול – וכסמל לשלום ופיוס, ובין הידע המדעי שפיתחו היוונים, שהקשת היא תופעה פשוטה בטבע שנוצרת "מלהט השמש באויר הלח", משבירת קרן האור הרגילה הנראית כלבן לספקטרום מרכיביה ע"י טיפות הגשם שמשמשות כפריזמה. הפתרון שהוא מציע מבוסס על לשון הפסוק: "אֵת קֶשֶׁתִי נִתַּתִּי וְעַנְנֵן וְהִיְתָה לְאוֹת בְּיַמֵּי וַיְבִין הָאָרֶץ" (בראשית ט יג), בדגש על המילה נתתי – שכבר ניתנה הקשת בבריאת העולם ורק הברית, היינו הקשת כסמל של ברית, הוא החידוש שלאחר המבול. רמב"ן צועד כאן בנתיב שסללו רס"ג ואבן עזרא שהם תלמידי חכמים גדולים אבל גם אנשי מדע, ואשר התחבטו בבעיית הקשת שהיא תופעת טבע ידועה שיש לה הסבר פשוט. ראו דברינו [קשת בענן](#) בפרשת נח, שם הרחבנו בנושא זה. ונראה שאפשר לחבר כאן גם את דברי רמב"ן לגבי צרעת הבית והבגד, שבעצם אין מציאות כזו בטבע. וכדבריו בפירושו לויקרא פרק יג פסוק מז: "והבגד כי יהיה בו נגע צרעת - זה איננו בטבע כלל ולא הווה בעולם, וכן נגעי הבתים", ולפיכך קל לו להתחבר לדברי חז"ל שצרעת הבית לא הייתה ולא עתידה להיות ונכתבה ללמד את עם ישראל לקח ומוסר. ראו דברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע וכן [לא היה ולא עתיד להיות](#) בפרשת ראה.

³¹ ראו גם ציווי התורה: "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" והמדרשים על פסוק זה כגון, גמרא שבת עה ע"א: "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים - הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות". עוד שם: "כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב - עליו הכתוב אומר ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו". אבל אירע מה שאירע לידע זה במרוצת הדורות וחבל על דאבדן. ועל בני יששכר "היודעי בינה לעתים", ראו בדברי הימים א יב לג, ובאו על פסוק זה דרשות רבות שהרמב"ם מניח שמוכרות לקורא.

³² קביעת הרמב"ם היא לכאורה חד משמעית באשר למעמדה של האמת המדעית-אובייקטיבית והשפעתה על ההלכה. אזכור בני יששכר "היודעי בינה לעתים" מרמז לכך שכאשר חכמי האסטרונומיה הגויים ילמדונו דיוקים בלוח השנה, הם בעצם מחזירים אותנו לחכמתם של בני יששכר שלנו. אך סוף דבר שהאמת המדעית היא "נחלת הכלל" ולא מזוהה עם אדם מסוים ואיננו סומכים על מאן דהוא, אלא על ההסכמה האנושית הכללית. השורה התחתונה ברורה מאד: אם ילמדונו חכמי המדע למשל, ששנת החמה שבידינו איננה מדויקת, אנחנו צריכים להאמין להם לשנות את הלוח שלנו בהתאם ו"קבל (או שמע) האמת ממי שאמרה" כלשון הרמב"ם עצמו (בשמונה פרקים). זו אגב איננה דוגמא תיאורטית אלא עובדה אמיתית (הלוח העברי מבוסס על שנת החמה היוליאנית ולא על הלוח הגרגוריאני) ואין בימינו מי שייטול אחריות ופיקוד ויעשה מעשה.

³³ כאן, בהלכות טריפות (מומים סופניים שהבהמה תמות מהם ולפיכך לא תועיל בה שחיטה והיא נחשבת כבר כעת לטריפה), אומר הרמב"ם, לכאורה, דברים סותרים. גם אם יבואו חכמי המדע ויוכיחו לנו שיש מומים סופניים נוספים בהמה, אין לנו אלא אותם מומים שקבעו חז"ל. כאן, מוזמנים שואבי המים לעצור ולהציע את פתרונם לסתירה לכאורה זו בדברי הרמב"ם ביחס לחכמת הגויים. לנו נראה להסתמך כאן על דברי כסף משנה שמפנה לגמרא בחולין נד ע"ב שם מקור דברי הרמב"ם. שם מציעים חכמים לפני ר' יהודה בן בתירא להוסיף טריפות נוספות, והוא עונה להם בלשון חדה וברורה: "וכי להוסיף על הטרפות יש? אין לך אלא מה שמנו חכמים". אם נחזור ל'גנזי החכמה' שזכרו באבות דרבי נתן לעיל (ראו גם הערה 4) מהם נחצבו הן החכמה הכללית והן חכמת התורה, נראה להסביר כך. מדע האסטרונומיה חצוב בגנזי החכמה הבסיסית שהרי הוא חלק מבריאת העולם. דיני מאכלות אסורים נשאבו גם הם משם, כמו התורה כולה, אבל יצרו 'עולם תורה' שיש לו כעת חוקים משלו. ראו בראשית רבה מד א: "וכי מה איכפת ליה להקב"ה למי ששוחט מן הצואר, או מי ששוחט מן העורף? הוי: לא נתנו המצות אלא לצרף בהם את הבריות". ראו בדברינו [טעם במאכלות אסורים](#) ועוד. האמת המדעית היא שיש עוד טריפות מהן הבהמה לא תחיה, אבל האמת ההלכתית היא שדי לנו במה שהקב"ה בחר לצרוף או לצרף אותנו ואין להוסיף על כך. על תורה זו נאמר הפסוק במשלי ה' יז שנראה עוד להלן: "הֲיֵהוּ לְךָ לְבַדָּךְ וְאֵין לְזָרִים אֲתָךְ". אבל על חישובי לוח השנה אמרה התורה: "כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים".

וראיתי לתת לב איך זכה יתרו שתכתב על ידו פרשה זו? והן אמת כי הוא כָּבֵד משה עבד ה' והנה שכרו שכבדו ה', אלא היה ה' יכול עשות לו דרך כבוד אחר לא בדרך זה שיראה חס ושלוש כפחות ידיעה בעם ה' עד שבא כהן מדין והשכילם: ³⁴

ונראה כי טעם הדבר הוא להראות ה' את בני ישראל הדור ההוא וכל דור ודור, כי יש באומות גדולים בהבנה ובהשכלה. וצא ולמד מהשכלת יתרו בעצתו ואופן סדר בני אדם אשר בחר, כי יש באומות מכירים דברים המאוששים. ³⁵ והכונה בזה כי לא באה הבחירה בישראל לצד שיש בהם השכלה והכרה יותר מכל האומות, וזה לך האות השכלת יתרו. הא למדת כי לא מרוב חכמת ישראל והשכלתם בחר ה' בהם אלא לחסד עליון ולהאבת האבות. ³⁶

ויותר יערב לחיך טעם זה למאן דאמר (זבחים קט"ז א) יתרו קודם מתן תורה בא כי נתחכם ה' על זה קודם מתן תורה לומר שהגם שיש באומות יותר חכמים מישראל אף על פי כן אותנו הביא ה' אליו ובחר בנו, ועל זה בפרט עלינו לשבח לאשר בחר בנו מצד חסדיו. גם למאן דאמר אחר מתן תורה יש טעם במה שסדר ביאתו קודם להראות הכוונה הנזכרת. שזולת זה, אין הכונה הנזכרת נגלית והבן. ³⁷

תפארת ישראל בועז מסכת אבות ג יח – חביב אדם שנברא בצלם ³⁸

... מימי נתקשיתי במאמר זה של חז"ל ביבמות [שם], דאמרינן התם: "אתם קרויין אדם ואין אומות העולם קרויין אדם". דקשה, וכי סלקא דעתך שחז"ל יאמרו על עכו"ם שיש לו צלם אלהים כפי שביררנו, שיהיה נחשב רק כבהמה? ותו, דאם כן, מה זה דקאמר קב"ה: "והייתם לי סגולה מכל העמים"? ואי כל העמים רק כבהמות הארץ המה, לא יהיה מאמר זה רק כאומר והייתם לי סגולה מכל הבהמות ומכל הקופים שדומין בתמונתם לאדם! ... והרי דבר זה סותר למה דקיימא לן: "חסידי אומות העולם יש להן חלק לעולם הבא [כסנהדרין ק"ה ורמב"ם פ"ח ממלכים]. ... ואנחנו רואים כמה מחסידיהן שמלבד שמכירין יוצר בראשית, ומאמינין בתורה הקדושה שהיא אלוהית, ועושין גמילות חסדים גם לישראל, וכמה מהן שהיטיבו ביותר לכל באי עולם, כהחסיד יענער שהמציא האפאקענאימפפונג, ³⁹ שעל ידה ניצולים כמה רבבות בני אדם מחולי וממיתה וממומין. ודראקא שהביא הקארטאפפאל לאיראפא, ⁴⁰ שמעכב כמה פעמים הרעב. וגוטענבערג שהמציא את הדפוס. וכמה מהן שלא נשתלמו כלל בעולם הזה, כהחסיד רייכלין שהערה למות נפשו להצין שריפת השסיין שנצטווה מהקיסר מאקסימיליאן בשנת רס"ב ע"י הסתת המומר פפעפערקארן ⁴¹ ...

ספרא אחרי מות פרשה ח פרק יג אות יא – גישה מצמצמת?

³⁴ אם 'ניתנה' פרשת מינוי הדיינים ליתרו על מנת לכבדו על שכיבד את משה ואת בני ישראל כאשר בא אליהם למדבר לאחר יציאת מצרים, אפשר היה למצוא מיני כיבודים אחרים.

³⁵ דברים נכונים ומיושרים. נורמות שבני אדם אשרו וייסדו והתקבלו על הציבור במרוצת השנים.

³⁶ מזכיר את דברי משה בדברים בפרשת ואתחנן דברים ז ז-ח: "לא מִרְבָּכֶם מִכָּל הָעַמִּים חֶשֶׁק ה' בְּכֶם וַיִּבְחַר בְּכֶם ... כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשְׁמֵרוֹ אֶת הַשְּׂבָעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם וְכו'". ובפרשת עקב, דברים ט ה: "לֹא בְצַדִּיקְתָּךְ וּבְיִשְׁרָאֵל לְבָבְךָ אֶתָּה בָּא לְרִשְׁתָּ אֶת אֶרֶץ כְּנָעַן כִּי בְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישֶׁם מִפְּנֵיךְ וּלְמַעַן הַקִּים אֶת הַדְּבָר אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב". אבל כאן מדבר אור החיים על 'השכלה'. האם הוא מתכוון להשכלה במובן האינטלקטואלי כלשונו היום, או שמא 'השכלה' במשמעות של תכונות אישיות, אופי וכדומה.

³⁷ תרומת חכמת והשכלת העולם הכללי כאן היא לליבה של תורת ישראל – להקמת מערכת משפט מסודרת! ואין לדעת לפי איזו שיטה תרומה זו בולטת יותר. לפי השיטה שהצעתו של יתרו באה ערב מתן תורה וקדמה למעמד הר סיני, או שמא דווקא לפי השיטה שהצעה זו באה לאחר מעמד הר סיני (אולי גם לאחר פרשת משפטים) - בא יתרו ומלמד את משה ואת בני ישראל, כיצד להקים מערכת משפט נכונה שתיישם את "חוקי האלהים ותורותיו". ראו דברינו **פרשת מינוי הדיינים** בפרשת יתרו, שם הבאנו גם את דברי תורת המנחה (ר' יעקב ב"ר חננאל סקילי מאה 14 ספרד מתלמידי הרשב"א) פרשת משפטים דרשה כה שמזכיר שקדמה ליתרו פרשת מרה בה "שם לו חוק ומשפט" ואלה דבריו בקצרה: "ואם תשאל מאחר שכבר נתן השם יתברך הדינין לישראל במרה, מה היה צריך לכתוב בתורה ענין יתרו? ... תועלת גדולה למדנו ממנו ומוסר גדול, שאין לאדם להתגדל ולהתפאר בשלימותו, שאין לך אדם שלם בחכמה ובעצה כמשה רבינו, ואפילו הכי הוצרך לעצת יתרו. ועוד למדנו שיש לאדם לקבל האמת ממי שאמרו ואפילו מגוי עובד עבודה זרה ושיאמר אותו בשמו". ראו דבריו במלואם שם.

ועל דמותו של יתרו ראו גם דברינו **והיית לנו לעיניים** בפרשת בהעלותך.

³⁸ רבי ישראל ב"ר גדליה ליפשיץ, גרמניה, 1782-1860. משנת 1837 שימש כרבה של העיר דנציג (גדנסק).

³⁹ הכוונה לחוקר/רופא האנגלי **אדוארד ג'נר** אשר המציא את החיסון נגד מחלת האבעבועות השחורות.

⁴⁰ כוונתו לסר **פּרנסיס דרייק** שמייחסים לו את הבאת תפוח האדמה (קרטאפפל) מאמריקה לאירופה.

⁴¹ על יוהן רייכלין, **ראו כאן**.

"ללכת בהם"⁴² - עשם עיקר ואל תעשם טפלה, "ללכת בהם" - שלא יהא משאך ומתנך אלא בהם, שלא תערב בהם דברים אחרים בעולם. שלא תאמר: למדתי חכמת ישראל, אלמוד חכמת אומות העולם. תלמוד לומר: "ללכת בהם" - אינך רשאי ליפטר מתוכן. וכן הוא אומר: "יִהְיוּ לָךְ לְבַדָּךְ וְאֵין לְנָרִים אֶתְךָ" (משלי ה יז).⁴³

מחלקי המים

מים אחרונים: לקטנו כל אשר מצאנו במקורות חז"ל וחכמת ישראל בנושא זה. בקשתנו שטוחה בפני כל שואבי המים. באשר הינם, אנא שלחו לנו תוספות והרחבות למקורות שלא איתרנו, ופירושים נאים עליהם ועל המקורות הנ"ל שהבאנו.

⁴² ראו הפסוק המלא, ויקרא יח ד: "אֵת מְשֻׁפְטֵי תַעֲשׂוּ וְאֵת חֻקֵי תִשְׁמְרוּ לְלֶכֶת בָּהֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם".

⁴³ הדרשן רואה בצמד המילים: הליכה בהם, פעולה מתמדת ובלתי מתפשרת. הייעוד המיוחד של עם ישראל הוא לשמור את משפטי התורה וחוקיה ולסמן בעולם ולעולם דרך שונה ואחרת (בפרט בעולם האילי של תקופת המקרא וחז"ל). האם דרשה זו סותרת את כל מה שהבאנו כאן? האם היא מייצגת גישה שונה וקריירה לחוכמת העולם הכללית? לא בהכרח. דרשה זו של מדרש ספרא מסכימה שיש חכמה בגויים – יש 'חכמת אומות העולם', אלא שלעם ישראל יש את הייעוד והתפקיד שלו. ייעוד זה איננו עצימת עיניים ואטימת אזניים אל מול כל מה שמתרחש 'בחוץ'. תורת ישראל היא תורת חיים ונעזרת יפה בחכמת העולם, למן שיקויי רפואה, דרך הלכות סוכה, דיני כלאיים, 'מים שלנו', הלכות טריפה ומומים, ועד לימוד הקמת מערכת משפט מסודרת ומתפקדת. מערכת שקודקודה הוא הסנהדרין בה לא מושיבים מי שאיננו בקי בשבעים לשון. ועל רקע ימינו והדורות האחרונים, נראה שהצימאון לדעת ולמדע מושרשים עמוק בגניוס היהודי וקשה מאד לתחום את 'הראש היהודי'. ואמנם, רבים וטובים שילבו את חכמת ישראל עם חכמת אומות העולם ולא נותרו אדישים מול ההתפתחויות הגדולות של המדע והידע הכלליים – בפרט מדעי הטבע והחיים למן חקר הקוסמוס מצד אחד וחקר האטום ותת חלקיו מצד שני. וסודות הביולוגיה. אולי כאן גם המקום להזכיר את התפעלות משורר תהלים בפרק קד ברכי נפשי: "מֶה רָבוּ מַעֲשֵׂי ה' בְּלִמְךָ בְּחִכְמָה עֲשִׂיתָ מְלֶאכֶה הָאָרֶץ קִנְיָןךָ". מי הוא שיכול לומר "בחכמה עשית"? רק מי שפותח את ראשו ולבו לצפונות הידע והמדע. הלוא פלא עצום הוא איך מח האדם משכיל להבין ולהכיל כל זאת. נראה גם שעל רקע מדרש 'מצמצם' זה בולטים עוד יותר דבריו הנמלצים של אור החיים לעיל. ערב מתן תורה מלמדת התורה אותנו שיותר לעם ישראל ואף רצוי שילמד וישכיל מחכמת העולם.